

їх здійсненні. Дана стаття не ставила за мету висвітлити усі аспекти права на інформацію та інших видів інформаційних прав та обов'язків. В ній зроблена спроба дослідити правову природу та зміст права на інформацію як особистого немайнового права, а також його об'єкт і специфіку здійснення цього права. Поза увагою залишилися питання визначення кореспондуючих вказаному праву обов'язків, а також і певних обов'язків, які властиві даному праву, наприклад обов'язок перевіряти достовірність поширюваної інформації. Однак переконаний, що саме ці питання стануть перспективами подальших розвідок у даному напрямку.

¹ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // ОВУ. – 2003. – №11. – Ст.461.

² Бачило І.Л. О собственности на информацию // Труды ИзисП. – 1992. – №52.

³ Копылов В.А. Информационное право. – М.: Юристь, 1997.

⁴ Рассолов М.М. Информационное право. – М.: Юристь, 1999.

⁵ Агапов А.Б. Основы федерального информационного права России. – М., 1995.

⁶ Кохановська О.В. Правове регулювання у сфері інформаційних відносин. – К., 2001.

⁷ Автор статті не вступає в давню полеміку, що слід вважати об'єктом прав і чи тотожні ці об'єкти з поняттям об'єкт правовідносин. Вважаємо, що об'єктом особистих немайнових прав є відповідні особисті немайнові блага.

⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України "Про інформацію" та статті 12 Закону України "Про прокуратуру" (справа К.Г. Устименка) // ОВУ. – 1997. – №46. – С.126.

⁹ Законопроект "Про захист персональних даних", поданий народними депутатами України М. Родіоновим, С. Ніколаєнко, І. Юхновським, П. Толочко, К. Ситником.

¹⁰ Законопроект "Про інформацію персонального характеру", поданий народним депутатом України О. Задорожним.

Русу С.Д.,

*доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін Хмельницького інституту
регіонального управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

РЕЦЕПЦІЯ ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ РИМСЬКОГО ПРАВА В НОВОМУ ЦИВІЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

16 січня 2003 року Верховна Рада України прийняла новий Цивільний кодекс України, який вступає в силу з 1 січня 2004 року. Новий Цивільний кодекс (надалі - ЦК) створювався як кодекс громадянського суспільства, правової держави і кодекс приватного права, з врахуванням сучасних європейських тенденцій і досвіту. За своєю структурою та змістом він наближається до найкращих світових зразків у цивілістиці, відмовляючись від застарілої правової доктрини, що містилася у ЦК УРСР 1963 року.

При створенні нового ЦК мала місце опосередкована, а іноді й пряма рецепція римського приватного права.

Питання рецепції римського права досліджувались, головним чином, у працях західноєвропейських науковців та романістів Російської імперії XIX ст. стосовно перебігу цього процесу у Західній Європі. Наприклад, поряд з іншими висвітлювались питання впливу

римського приватного права на правові системи сучасності у працях М. Боголепова, С. Муромцева, І. Покровського, В. Хвостова, П. Виноградова.

Що стосується досліджень рецепції римського права в радянський період, то таке питання взагалі не виникало. Це пов'язано із марксистсько-ленінським світоглядом, що відкидав ідею суверенітету приватної особи, приватної власності тощо. Лише в другій половині ХХ ст. з'являється низка спеціальних праць з римського права, проте в них рецепція римського права не розглядалася взагалі, або розглядалася під кутом зору впливу римського права на системи права окремих західно-європейських країн. Однак єдиною спеціальною розвідкою у цій галузі була кандидатська дисертація В.О.Бека, виконана у Львові у 1950 році (“Рецепція римського права в Західній Європі”).

Стосовно досліджень рецепції римського права в Україні, то фундаментальною працею є докторська дисертація Є.О. Харитонова, захищена в Одесі у 1997 році (“Рецепція римського приватного права (теоретичні та історико-правові аспекти)”), де досліджуються теоретичні та історико-правові проблеми рецепції римського приватного права західноєвропейською та візантійською цивілізаціями, впливу римського приватного права на цивільне законодавство України [1]. Також цікавою розвідкою впливу римського права на правову систему України була кандидатська дисертація В.В.Васильченка, присвячена рецепції римського спадкового права в сучасному спадковому праві України.

Однак слід зазначити поряд з наявністю цікавих праць (на жаль, тільки вищеназваних) майже повну відсутність досліджень впливу римського права на інститут деліктних зобов'язань в Україні, що є важливим та цікавим, особливо у зв'язку з прийняттям нового Цивільного кодексу.

Термін “рецепція” має декілька значень. У мистецтві, культурі, суспільних науках його трактують як запозичення даним суспільством соціологічних і культурних форм, що виникли у іншій країні або в іншу епоху [2].

Відносно права, то рецепцію трактують по-різному. Так, у Словнику іншомовних слів зазначено, що рецепція – це запозичення однією державою більш розвинутого права іншої держави [3]. Таке саме трактування маємо у спеціальних юридичних виданнях, де рецепція визначається як “запозичення іноземного права у випадках, коли останнє є більш розвиненим, ніж право країни рецептанта, і відповідає суспільним відносинам цієї країни, інтересам панівного класу” [4]. Тотожні визначення рецепції мали місце за радянський період розвитку юридичної науки, але й зустрічаються й сьогодні.

Зокрема Д.В. Дождев характеризує рецепцію римського права як явище, характерне для усієї континентальної Європи і Шотландії, що полягало у сприйнятті та засвоєнні римського спадку як чинного права [5]. Тобто рецепція зводиться все ж до запозичення тих чи інших норм, положень іноземного права. Однак, як вірно зауважує Є.О. Харитонов [6], розуміння рецепції як простого запозичення є надто спрощеним або у крайньому разі – однобічним і дещо прямолінійним. Має йтись не тільки про запозичення буквальне, запозичення тексту правових норм, а про сприйняття засад та принципів підходів. Із врахуванням цього факту, в романістичній літературі висували визначення рецепції римського права, що мало на меті більш повну характеристику цього складного явища. Зокрема звертали увагу на те, що рецепція стосовно до становища римського права у феодальній та буржуазній Європі являє собою поновлення дії, запозичення, відбір, переробку, засвоєння. Крім того, має бути врахована та обставина, що коли говорять про рецепцію римського права, то йдеться про право держави, що вже не існує і не має прямих наступників. Отже, рецепція – це відродження системи права,

яка існувала раніш. Звичайно, йдеться не про відродження у значенні “відновлення”, “відбудова”, але у метафоричному використанні, згідно з яким французьке слово “renaissance” для позначення відродження культури, що вмерла, або гілки, що засихає, живої культури, увійшло до плоти сучасного західного лексикону. Таким чином, на думку Є.О. Харитонова (з якою слід погодитися), *рецепцію римського права слід розглядати як складову частину загального процесу відродження цивілізацій (культур), що існували раніше* [7].

Слід зазначити, що рецепція римського права може бути у таких формах:

- вивчення в навчальних закладах як юридичної загальноосвітньої дисципліни з метою формування світогляду майбутніх правників;
- вивчення римського права як надбання культури;
- дослідження, аналіз та коментування римських юридичних джерел;
- безпосереднє застосування норм та положень римського приватного права;
- використання норм позитивного римського приватного права як взірця при створенні нормативних актів (особливо при кодифікаційних проєктах);
- використання римської правової методики створення нормативних актів або їхнього застосування;
- сприйняття та використання головних засад, ідей та категорій римського приватного права [8].

Римське право займає в історії людства особливе місце: воно пережило народ, який його створив, та підкорило собі світ. Слід звернути увагу на цивілізаційне, юридичне та історичне значення римського права [9]:

Цивілізаційне значення римського права полягає в тому, що воно є одним з наріжних каменів так званого “Європейського дому”, будучи важливою складовою загальноєвропейської цивілізації.

Історичне значення римського права для України зумовлено тим, що протягом тривалого часу воно у класичному та греко-римському (візантійському) варіантах впливало на формування та розвиток українського права і продовжує впливати на формування концепції приватного права України сьогодні.

Юридичне значення римського права полягає в тому, що понятійний та категоріальний апарат, термінологія сучасного права ґрунтуються на ідеях, засадах та визначеннях, розроблених римською класичною юриспруденцією.

Одним із інститутів цивільного права, що почав формуватися ще в давньому римському праві, були *actiones* – способи придбання речей і захисту цивільних прав, котрі з часом отримали ще одне найменування – *obligatio* – зобов’язання.

Найпершими зобов’язаннями римського приватного права з часу його виникнення були делікти. Це пов’язано з тим, що в стародавні часи держава взагалі віддавала перевагу не втручатися у відносини між приватними особами – захищати свої інтереси було справою самих потерпілих.

Недопустими людські дії, чи *delicta*, поділялися на *delicta publica* та *delicta privata*. *Delicta publica (crimina)*, чи кримінальні проступки, були протиправними актами, які посягали на спільні та суспільні інтереси, та одночасно могли мати наслідком зазіхання на інтереси окремих осіб. Тому винні підлягали публічному покаранню у вигляді смертної кари, позбавленню волі чи громадянства, тілесному покаранню, позбавленню майна на користь державної казни. *Delicta publica* не були джерелом зобов’язань. Джерелами зобов’язань були *delicta privata* чи приватні делікти [10]. Тобто делікти стали безпосереднім джерелом зобов’язань лише тоді, коли правовими приписами було заборонено помсту, оскільки наперед визначалося, скільки повинен заплатити деліквент потерпілому, якщо протиправними діями заподіяно збитки його захищеним інтересам.

В новому ЦК деліктним зобов'язанням присвячена Глава 82, де розкривається їх зміст та підстави виникнення, випадки правомірного завдання шкоди та обставини звільнення від обов'язку її відшкодувати, а також дається характеристика окремих деліктів.

Вплив ідей римського права помітний, зокрема, у визначенні деліктних зобов'язань та підстав їх виникнення.

Згідно зі ст. 1166 ЦК деліктними зобов'язаннями є зобов'язання, в силу яких “майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала” [11]. В *Законах XII таблиць delicta privata трактувався як протиправне притиснення інтересів римських громадян, що тягло за собою роена privata чи відшкодування шкоди, яку деліквент зобов'язаний був сплатити потерпілому* [12].

Для виникнення деліктних зобов'язань необхідна наявність складу правопорушення, а саме: а) наявність шкоди; б) протиправна поведінка заподіювача шкоди; в) причинний зв'язок між шкодою та протиправною поведінкою заподіювача; г) вина.

а) Шкода полягає у будь-якому знеціненні блага, що охороняється правом. Вона поділяється на майнову та особисту (заподіяну здоров'ю, життю, зокрема моральна шкода). За римським правом, також, для делікта необхідно було, щоб здійснені дії спричинили будь-який наслідок. Виходячи з природи заподіяної шкоди, деліктні зобов'язання поділялися на дві групи: делікти, за яких пошкоджувалося майно, та делікти, які заподіювали шкоду психофізичній цілісності людини (тілесній цілісності, волі, честі, моралі) [13].

За загальним правилом ч. 1 ст. 1166 ЦК шкода підлягає відшкодуванню особою, яка безпосередньо завдала шкоду у повному обсязі, тобто відшкодовується як реальна шкода, тобто втрачене або пошкоджене майно в результаті протиправної поведінки правопорушника, так і упущена вигода (у разі завдання шкоди особою, яка є суб'єктом підприємницької діяльності). У римському праві для виникнення приватного делікту вимагалось, щоб він передбачав чи роена privata, чи відшкодування шкоди. Роена privata була приватним штрафом, наперед визначеним законом чи накладеним судом після здійснення делікту. При його визначенні не враховувалося співвідношення між дійсно заподіяною шкодою і грошовим відшкодуванням, яке деліквент повинен був сплатити потерпілому. За часів *lex Aevilia* делікти, які заподіювали шкоду майновим інтересам потерпілого, тягли за собою одноразову чи багаторазову виплату заподіяної шкоди, а делікти, які заподіяли шкоди немайновим цінностям, тягли за собою роена privata, чи грошову суму, визначену законом чи судом, яка й в подальшому буде відкупом від права помсти і моральною сатисфакцією для потерпілих [14].

На відміну від загального правила, у випадках, визначених законом, обов'язок відшкодувати завдану шкоду може бути покладено на особу, яка не є її заподіювачем (наприклад, шкода, завдана малолітньою особою відшкодовується її батьками (усиновлювачами) або опікуном чи іншою фізичною особою, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи) (ст. 1178 ЦК). Деліктні зобов'язання римського права були ноксальними. Згідно з принципами ноксальної відповідальності, *pater familias* об'єктивно ніс відповідальність за делікти осіб *alieni juris*, чи неправоздатних та рабів, а також тварин, оскільки ці особи чи створіння знаходилися під його владою [15].

Відповідно до правил § 2 Глави 82 ЦК, шкода, завдана життю та здоров'ю фізичної особи, підлягає відшкодуванню у повному обсязі. Вона полягає у майнових втратах, що зазнала фізична особа

внаслідок її завдання. До втрат, пов'язаних з ушкодженням здоров'я, законодавець відносить: а) заробіток (дохід), втрачений потерпілим внаслідок втрати чи зменшення професійної або загальної працездатності; б) додаткові витрати, викликані необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, придбання ліків, протезування, стороннього догляду тощо; в) моральна шкода, що завдана таким ушкодженням (ст. 1195 ЦК). Проте згідно зі ст. 1200 ЦК у випадку смерті потерпілого право на відшкодування шкоди мають непрацездатні особи, які були на його утриманні або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина потерпілого, народжена після його смерті. Зазначеним особам відшкодовується шкода у розмірі середньомісячного заробітку (доходу) потерпілого з вирахуванням частки, яка припадала на нього самого та працездатних осіб, які перебували на його утриманні, але не мають права на відшкодування шкоди. Крім того, особа, яка завдала шкоди смертю потерпілого, зобов'язана відшкодувати необхідні витрати на поховання та на спорудження надгробного пам'ятника особі, яка зробила ці витрати (ст. 1201 ЦК).

За словами закону Аквілія, потерпілий має право вимагати відшкодування шкоди у разі заподіяння шкоди майну, а також відшкодування затрат на лікування і втраченого заробітку при заподіянні шкоди вільній людині; винагороду за заподіяну біль; винагороду за спотворення, наприклад, спотворення позбавило жінку можливості вийти заміж. У випадку позбавлення життя вільної людини відшкодуванню підлягали не лише витрати на поховання, а й виникало право у дружини та дітей померлого на отримання аліментів [16].

б) В ч. 1 ст. 1166 ЦК міститься пряма вказівка на протиправність поведінки заподіювача шкоди як обов'язкову умову деліктної відповідальності. Протиправна поведінка в цивільних правовідносинах означає порушення особою вимог правової норми, що полягає в здійсненні заборонених дій, або в утриманні від здійснення наказів правової норми діяти певним чином (бездіяльність). Таким чином, протиправна поведінка може мати дві форми – дію чи бездіяльність. *У римському праві делікт виникав у результаті здійснення будь-якої зовнішньої дії (delicta in commissione). Лише в класичному праві почало вважатися також утримання від будь-якої дії. Проте сам намір здійснити або утриматися від будь-якої дії, якщо про нього не було ні повідомлено, ні здійснено, не вважався деліктною дією; для виникнення делікта вимагалось, щоб здійснені дії були протиправними, а їх наслідки спричинили шкоду іншій особі [17];*

в) Обов'язковою підставою деліктної відповідальності є також причинний зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою. *За римським правом делікт виникав лише тоді, коли між здійсненими діями та їх наслідками існував причинний зв'язок чи каузальний нексус. У разі тимчасового та мнимого зв'язку делікта не існувало [17];*

г) Суб'єктивною підставою деліктної відповідальності є вина, тобто психічне ставлення осудної особи, яка досягла певного віку, до вчиненого нею протиправного діяння, а також до наслідків. Згідно зі ст. 614 ЦК вина може проявлятися у формі умислу та необережності. Обсяг відшкодування не залежить від завдання шкоди умисно чи необережно, тобто береться до уваги тільки наявність вини, а не її форма. *Для виникнення делікту у римському праві також вимагалась наявність вини деліквента. Ступенями вини були dolus, чи умисел, culpa lata, чи груба необережність, culpa levis, чи легка необережність. Між тим, відповідальність деліквента не завжди визначалась на підставі суб'єктивної вини. В стародавньому праві були випадки об'єктивної відповідальності, тобто відповідальності за фізичне спричинення будь-яких наслідків, якщо не можна було визначити, знав чи міг знати виконавець про наслідки своєї дії, а також випадки відповідальності за дії, спровоковані іншими особами [17].*

Однією із підстав звільнення від деліктної відповідальності заподіювача шкоди є непереборна сила, тобто надзвичайна і невідворотна зовнішня подія, яка повністю звільняє від відповідальності заподіювача шкоди за умови, що останній не міг її передбачити або передбачив, але не міг її відвернути, і, здійснюючи вплив на його діяльність, спричинила настання шкоди.

В юридичній літературі до непереборної сили відносять явища суспільного характеру і вибухи епідемій, епізоотій; розливи греблі та дамб, що мали місце в результаті недостатньої обґрунтованості розрахунків напору води і міцності будівельних конструкцій. Крім вищенаведеного, розривання дипломатичних і торгових відносин в окремих випадках також володіють ознаками непереборної сили. До явищ суспільного характеру суди відносять війну як дію непереборної сили. *Своїм походженням непереборна сила завдячує також праву стародавнього Риму. Вираз “vis major” зустрічається в джерелах римського права стосовно договорів купівлі-продажу, позики, займу, закладу, підряду, а також деліктних зобов’язань.*

За загальним правилом шкода, завдана правомірними діями, не підлягає відшкодуванню. Так, у відшкодуванні завданої шкоди потерпілому може бути відмовлено у разі здійснення особою права на самозахист, якщо не були перевищені її межі (ст. 1169 ЦК). *За римським правом дії, здійснені будь-якою особою для захисту свого права, якщо й спричинили заподіяння шкоди, не могли вважатися деліктними діями. Проте здійснені протиправні дії, які спричинили пошкодження чужого майна, не є протиправними, коли мова йшла про випадки самозахисту чи нужди (inculcata tutela) [17].*

У римському праві були відомі наступні види delicta privata:

1) *Injuria* – тобто посягання на особу, яке може мати три ступеня: по-перше, найтяжчу ступінь становить членушкодження – *membrum ruptum* (зберігається ще старий порядок – помста око за око, зуб за зуб (*talio*); другу ступінь становлять інші ушкодження – *os fractum* (помста вже забороняється, передбачається сплата штрафу); третій вид полягав у заподіянні іншої фізичної шкоди (у побоях без поранення, образливих ударах та ін.) – *verberacio pulsacio* (передбачається штраф) [18]. При Суллі делікт *injuria* було знову змінено. Потерпілі особи отримали право, якщо були побиті чи поранені, а також при вторгненні до їх будинку, вимагати засудження деліквента до *roena publica*. З наданням такої альтернативи потерпілим громадянам почалося перетворення делікта *injuria* в *delictum publicum*, чи в кримінальну справу [19]. *УЦК даний делікт закріплено у § 2 Глави 82 “Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю”.*

2) *Furtum* – крадіжка. Наслідки різноманітні, залежно від того, чи було злодія захоплено на місці злочину чи ні. Якщо крадія було захоплено на місці злочину, то його могли як позбавити життя, так і віддати у рабство потерпілому. Якщо крадій не був захоплений на місці злочину, то він зобов’язаний сплатити штраф. Такі норми Законів XII таблиць продиктовані не розумом, а почуттям; закон рахувався не з соціально-політичними міркуваннями, а з психологією потерпілого [20].

3) Більш пізньому приватному праву характерний третій вид делікта – *damnum injuria datum* (пошкодження чи знищення чужих речей). При введенні *lex Agvilia* (близько 286 чи 287 року до н.е.), делікт *injuria* Законів XII таблиць було поділено на два окремі види: *injuria*, що охоплювала усі пошкодження особистих цінностей, та *damnum injuria datum*, що охоплював усі пошкодження чужих матеріальних цінностей, якщо це не було пов’язано з майновою вигодою деліквента. В *lex Agvilia* питання відшкодування збитків регулювались у трьох главах. Перша глава закону Аквілія передбачала, що за вбивство раба і за знищення робочої худоби деліквент повинен сплатити відшкодування у розмірі максимальної вартості вбитого раба чи робочої худоби протягом останнього року; друга глава визначала, що другорядний кредитор,

який з метою заподіяння шкоди головному кредитору простив борг боржнику, зобов'язаний сплатити прощений борг кредитору; третя глава постановляла, що у разі поранення чужого раба чи чужої робочої худоби деліквент зобов'язаний сплатити відшкодування у розмірі максимальної вартості раба чи тварини [21].

Делікти *furtum damnum* та *injuria datum* знайшли своє відображення у ст. 1177 ЦК “Відшкодування шкоди фізичній особі, яка потерпіла від злочину”.

Джерелами зобов'язань, подібними з деліктами, були й квазіделікти (*quasi ex delicto*). В спеціальну систематизовану групу вони були зібрані тільки при Юстиніані. Наприклад, *Si iudex litem suam fecit* – суддя, який звертає справу на себе, давав можливість потерпілим особам від рішення судді вимагати від нього відшкодування шкоди. Притягувався до відповідальності суддя навіть у випадках, коли спричиняв заподіяння шкоди сторонам без вини [22]. *Правила ст. 1176 ЦК надають право фізичній особі на відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду.*

Також відповідальність за дії третьої особи передбачалась за преторськими позовами (*action furti* та *action damni adversus nautas cauponas stabularios*), які пред'являлись до господарів готелів, заїжджих дворів і кораблів. Названі особи відповідали за пошкодження або крадіжку речей мешканців готелів чи пасажирів кораблів, якщо цієї шкоди завдали працівники готелів або хтось із команди корабля. Підстави їх відповідальності вбачали у наявності вини у недостатньо передбачливому виборі своїх службовців [23]. За правилами ст. 1172 ЦК обов'язок відшкодувати шкоду покладається на особу, яка її не завдала. Тобто юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану їхнім працівником чи іншою особою під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків. Проте покладення обов'язку відшкодувати шкоду на юридичну або фізичну особу пояснюється тим, що працівник у даному випадку юридично втілює його волю. Тобто юридична або фізична особа реалізує свою цивільну право-, дієздатність, зокрема деліктоздатність, через дії працівників. Отже, дії працівників юридично сприймаються як дії самої юридичної або фізичної особи.

Рецепція деліктних зобов'язань римського права в Україні також прослідкується через їх характерні риси:

1. Деліктні зобов'язання не можна було передати та успадкувати. Це пояснювалося тим, що із зникненням зацікавлених осіб деліктних зобов'язальних відносин зникла й необхідність помсти.

2. Якщо при здійсненні делікта було декілька деліквентів чи якщо одним деліктом заподіювалася шкода декільком особам, то деліктні зобов'язання спричиняли обов'язок кожного деліквента сплатити весь штраф.

3. Деліктні зобов'язання, називалися тимчасовими (*temporarie*).

5. Деліктні зобов'язання погашалися *ipso jure*, чи безпосередньо в силу самого права та звичайною угодою.

Таким чином, погляди римських цивілістів та сутність деліктних зобов'язань права Стародавнього Риму знайшли втілення в правовідносинах, врегульованих новим Цивільним кодексом України.

Література

1. Харитонов Є. О. *Рецепція римського приватного права (теоретичні та історико-правові аспекти): Автореф. дис... д-ра юрид. наук/ 12.00.01. – Одеса, 1997. – С. 10.*
2. Харитонов Є. О. *Рецепція римського приватного права (теоретичні та історико-правові аспекти).* – Одеса, 1997. – С. 23; Бетко І. *Рецепція в українській поезії кінця ХІХ – початку*

- XX ст. // Слово і час. – 1993. – № 9. – С. 16-22; Забужко О. Європейство як носій національної ідеї в рецепції української літератури початку XX століття // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 1-2. – С. 32-40.*
3. Словник інішомовних слів. – К., 1977. – С. 589.
 4. Румянцев О.Г., Додонов В.Н. Юридический энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 1997. – С. 271.
 5. Дождев Д.В. Римское частное право: Учебник для вузов / Под. общ. ред. академика РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсесянца. – М.: НОРМА, 2002. – С. 4-5.
 6. Харитонов Є.О. Рецепція римського приватного права (теоретичні та історико-правові аспекти). – Одеса, 1997. – С. 23-24.
 7. Харитонов Є.О. Рецепція римського приватного права (теоретичні та історико-правові аспекти): Автореф. дис... д-ра юрид. наук/ 12.00.01. – Одеса, 1997. – С. 20.
 8. Римське право (Інституції). – Харків: Одіссей, 2000. – с. 119.
 9. Харитонова О.І., Харитонов Є.О. Порівняльне право Європи: Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції. – Харків: Одіссей, 2002 р. – С. 76-77.
 10. Пухан Иво, Поленак-Акимовская Мирьяна. Римское право (базовый учебник) / Перевод с македонского д.ю.н., проф. В.А. Томсинова и Ю.В. Филиппова; Под. ред. проф. В.А. Томсинова. – М.: ЗЕРЦАЛО, 1999. – С. 217.
 11. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року.
 12. Пухан Иво, Поленак-Акимовская Мирьяна. Вказ. праця. – С.276.
 13. Там само. – С. 280.
 14. Там само. – С. 278.
 15. Там само. – С. 279.
 16. Барон Ю. Система римского гражданского права. Книга IV: Обязательственное право / Перевод Л. Петражицкого. – СПб., 1910. – С.249.
 17. Пухан Иво, Поленак-Акимовская Мирьяна. Вказ. праця. – С. 276.
 18. Покровський И.А. Вказ. праця. – С. 374-378; Див.: Барон Ю. Система римского гражданского права. Книга IV: Обязательственное право / Перевод Л. Петражицкого. – СПб., 1910. – С. 260-263; Див.: Харитонов Є.О. Приватне право у стародавньому Римі. – Одеса: АО БАХВА, 1996. – С. 94-95.
 19. Пухан Иво, Поленак-Акимовская Мирьяна. Вказ. праця. – С. 280.
 20. Покровський И.А. Вказ. праця. – С. 374-378; Див.: Барон Ю. Вказ. праця. – С. 260-263; Див.: Харитонов Є.О. Приватне право у стародавньому Римі. – Одеса: АО БАХВА, 1996. – С. 94-95.
 21. Барон Ю. Вказ. праця. – С.246-247; Див.: Пухан Иво, Поленак-Акимовская Мирьяна. Вказ. праця. – С. 283.
 22. Пухан Иво, Поленак-Акимовская Мирьяна. Вказ. Праця. – С. 292-293.
 23. Римское частное право: Учебник / Под. ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. – М.: Юрист, 2001. – С. 536; Орач Є.М., Тицик Б.Й. Основи римського приватного права: Курс лекцій. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 242 с.